

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРАВА НА НЕДОТОРКАНІСТЬ ПРИВАТНОГО ЖИТТЯ: НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

CRIMINAL LAW PROTECTION OF THE RIGHT TO PERSONAL PRIVACY: CONTEMPORARY HISTORY OF UKRAINE

Стоматов Е.Г., к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики
Класичний приватний університет

У статті розглядаються актуальні питання становлення та розвитку кримінально-правової охорони права на недоторканність приватного життя в новітній історії України, з початку ХХ ст. до сьогодення. Проаналізовано українську історіографію історико-правового аспекту цього інституту права. З'ясовано, що новітній історії кримінально-правової охорони права на приватність в Україні приділено значно менше уваги, незважаючи на те, що саме зазначений період розвитку кримінального законодавства синхронізує з становленням міжнародно-правових стандартів у розумінні поваги до приватного життя людини в різних сферах життєдіяльності. З'ясовано, що ступінь реалізації права на недоторканність приватного життя розкриває сутнісні відмінності між тоталітарною, авторитарною та правовою державами, рівень розвитку громадянського суспільства. Виокремлено й проаналізовано основні етапи розвитку кримінально-правової охорони недоторканності приватного життя в Україні. Етап з 1917 до 1921 р. характеризується відновленням української державності та закріпленням лише на конституційному рівні гарантій недоторканності, яким не судилося бути реалізованими. Етап з 1922 по 1960 р. став «кроком назад» в питаннях кримінально-правової охорони права на недоторканність приватного життя, відкинувши навіть надбання попереднього ХІХ ст. Для нього характерною була декларація права окремих елементів приватного життя на конституційному рівні. Однак, повага до них, як і створення належного механізму реалізації та захисту, у тому числі кримінально-правовими нормами, радянською ідеологією були фактично спалювані. Етап з 1960 р. до прийняття чинного КК України 2001 р. відзначається закріпленням кримінально-правових норм, спрямованих на охорону окремих сторін приватного (особистого, сімейного) життя та характеризується відсутністю наукових розробок концепту приватного життя людини як такого, а відтак і відсутністю унормування будь яких проявів приватності, механізму її належного захисту. Етап від 2001 р. до теперішнього часу вирізняється запровадженням в КК України норм, де під охорону кримінального закону поставлено базисні засади права на приватність. Діахронне порівняння радянського і сучасного національного законодавства дає змогу констатувати те, що Україна зробила значний крок уперед в області практичної реалізації прав людини та їх захисті нормами кримінального закону.

Ключові слова: недоторканність приватного життя, недоторканність житла, таємниця кореспонденції.

The article deals with topical issues of formation and development of criminal law protection of the right to personal privacy in the contemporary history of Ukraine, from the beginning of the twentieth century to the present. The author analyzes the Ukrainian historiography of the historical and legal aspect of this legal institution. It is clarified that much less attention has been paid to the contemporary history of criminal law protection of the right to privacy in Ukraine, despite the fact that this period of criminal legislation development synchronizes with the establishment of international legal standards in the understanding of respect for human's personal privacy in various spheres of life. It is found that the degree of implementation of the right to personal privacy reveals the essential differences between totalitarian, authoritarian and rule-of-law states, and the level of the civil society development. The author identifies and analyzes the main stages of development of criminal law protection of personal privacy in Ukraine. The stage from 1917 to 1921 is characterized by the restoration of Ukrainian statehood and the enshrining of immunity guarantees only at the constitutional level, which were not to be implemented. The stage from 1922 to 1960 was a «step backward» in the issues of criminal law protection of the right to personal privacy, rejecting even the achievements of the previous nineteenth century. It was characterized by the declaration of the right to certain elements of personal privacy at the constitutional level. However, respect for them, as well as the creation of a proper mechanism for their implementation and protection, including through criminal law provisions, were actually desecrated by Soviet ideology. The stage from 1960 until the adoption of the current Criminal Code of Ukraine in 2001 is marked by the consolidation of criminal law provisions aimed at protecting certain aspects of private (personal, family) life and is characterized by the lack of scientific developments of the concept of human's private life as such, and therefore the absence of regulation of any manifestations of privacy, and the mechanism of its proper protection. The stage from 2001 to the present is characterized by the introduction of provisions in the Criminal Code of Ukraine that place the basic principles of the right to privacy under the protection of criminal law. A diachronic comparison of Soviet and modern national legislation allows stating that Ukraine has made a significant step forward in the practical implementation of human rights and their protection by criminal law provisions.

Key words: inviolability of private life, inviolability of home, secrecy of correspondence.

Постановка проблеми. Право на недоторканність приватного життя є одним з основних прав людини і громадянина, що відображає прагнення кожного з нас мати свій власний світ інтимних, сімейних, ділових та інших інтересів, який не підлягає контролю з боку держави і суспільства. Сьогодні недоторканність приватного життя громадянина визнається цінністю, невід'ємним правом людини, хоча ступінь можливого втручання держави та суспільства в життя своїх громадян у різні періоди їх існування була відмінною. Батьківщиною цього права вважаються Сполучені Штати Америки. Саме в цій державі, у 1890 р. в журналі *Harvard Law Review* опубліковано статтю адвокатів Семюеля Уоррена і Луїса Брандейса «Право бути залишеним у спокої», в якій автори, спираючись на багаточисельні пам'ятки права, визначили його, як одне з прав людини. З цим твердженням не можна не погодитись, сучасні наукові дослідження свід-

чать, що найдавніші закони України-Русі, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Гетьманщини так чи інакше захищали це право. Сьогодні зростає актуальність проблематики кримінально-правової охорони права на недоторканність приватного життя саме в новітній час. Аналізуючи формування права на недоторканність приватного життя в Україні у ХХ на початку ХХІ ст. важливо звернути увагу на те, що наша держава, ведучи боротьбу за незалежність, кілька разів змінювала орієнтацію свого розвитку, й це, безумовно, знайшло відображення і в розумінні цього права, у ставленні до нього держави і суспільства. Початок ХХ ст. для України характеризувався боротьбою українських національних сил, що була спрямована на відродження самостійної держави на всіх українських етнічних землях. У подальшому, в результаті соціалістичної революції і кардинальної зміни влади і суспільних засад, було здійснено крутий поворот держави

в бік тоталітаризму. На межі XX та XXI ст. ст. Україна повернулася до демократичних цінностей. Таким чином, саме досліджуваний період становить найбільший науковий інтерес, оскільки, протягом нього, розуміння права на недоторканність приватного життя розвивалося і змінювалося під впливом революційних потрясінь, панування тоталітарного режиму, другої світової війни, «хрущовської відлиги», у складні часи «перебудови» та на тернистому шляху незалежної держави.

Стан дослідження проблеми. В Україні історико-правових аспектів права на приватне життя в своїх дослідженнях торкалися П. П. Андрушко, Т. Ю. Вислоцька, О. П. Горпинюк, І. В. Єдинак, Д. Ю. Кондратов, В. О. Серьогін, О. В. Сосніна, П. Л. Фріс, М. І. Хавронюк, А. О. Хлопов, І. В. Шатковська та інші. В останнє десятиліття з'явилися ґрунтовні наукові праці присвячені кримінально-правовому захисту окремих суб'єктів приватності в Україні, а саме, охорони інформації, кореспонденції, листування, приватного життя тощо, в яких автори торкаються різних історичних обставин регулювання права на той чи інший аспекти приватності. Серед таких, дослідження О. П. Горпинюк «Кримінально-правова охорона інформаційного аспекту приватності в Україні», в якому авторка провела історичний екскурс джерел кримінального законодавства щодо охорони зазначених особистих благ людини [1], починаючи з аналізу трьох редакцій Руської Правди та інших пам'яток права епохи раннього середньовіччя України-Русі. Схожий підхід обрала і О. В. Сосніна, вивчаючи історію розвитку вітчизняного законодавства спрямованого на кримінально-правовий захист життя та честі й гідності особи в Україні [2]. Приділяє увагу історії кримінального законодавства за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер в Україні та Республіці Польща і І. В. Єдинак [3]. Науковинця слухно акцентувала увагу на загальній проблемі вивчення історії будь-якого правового інституту України, що пов'язаний в довготривалім входженні українських земель до складу інших держав. Т. Ю. Вислоцька та А. О. Хлопов, досліджуючи проблеми кримінально-правової охорони таємниці в Україні, запропонували своє бачення періодизації цього інституту, взявши за основу загальноприйняту сьогодні періодизацію української державності. Більшість вчених прийшли до висновку, що кримінально-правова охорона різних аспектів приватності веде свій початок від Кримінального уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. Російської імперії. Наступні джерела кримінального права, що містять норми про захист права на приватність, а саме Уложення про покарання у редакціях 1866, 1885 рр., Статут про покарання, що накладаються мировими судьями (1864 р.), Кримінальне уложення (1903 р.), Лікарський статут (1857 р.), Судові статuti (1864 р.), Положення про нотаріальну частину (1866 р.) вивчені вченими достатньо повно. Втім новітній історії кримінально-правової охорони права на приватність в Україні, приділено значно менше уваги, між тим як саме цей період розвитку кримінального законодавства синхронізує з становленням міжнародно-правових стандартів у розумінні поваги до приватного життя людини в різних сферах життєдіяльності.

Тож метою статі є ретроспективний аналіз підходів до унормування права на приватність та його кримінально-правової охорони в Україні в XX на початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу дослідження. У XX ст. розвиток розуміння права на недоторканність приватного життя та його правова регламентація в Україні відбувалися складно і неоднозначно. Період від 1917 р. до 1921 р., характеризується відновленням української державності та закріпленням на конституційному рівні гарантій на недоторканність «домашнього огнища» (ст. 15), «листуванню» (ст. 16) в Основному законі Української Народної

Республіки (1918) [4]. Проте, ідеям прав і свобод людини, що набули широкого поширення й закріплення в Європі, в Україні не судилося затвердитися й закріпитися. Після жорсткої боротьби за створення незалежної національної держави в Україні перемогу отримали прибічники більшовизму, політичної течії спрямованої повалення існуючого буржуазного ладу, захоплення влади і встановлення «диктатури пролетаріату», проведення радикальних соціальних перетворень. Відбулася спроба майже повної відмови від надбань попереднього періоду у сфері охорони приватності особистого та сімейного життя. Український радянський уряд, як і російський, дійшов висновку про те, що у державі соціалістичного типу не може бути індивідуального права, а допустимі лише колективні права. На тривалий час панівною стала концепція пріоритету публічного (державного) стосовно приватного (особистого). У перші роки радянської влади був ліквідований інститут приватної власності як базис інституту приватного життя. Таким чином, зник сам об'єкт захисту, а значить необхідність реальних і фактичних гарантій недоторканності приватного життя, житла, комунікацій як з боку конституційного, так і галузевого законодавства.

Перші українські радянські Конституції 1919 та 1929 рр. не містили норм про право на приватність у будь якій формі [5]. У зв'язку з цим протягом тривалого часу кримінальне законодавство, що діяло на той період (Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. і Кримінальний кодекс УСРР 1927 р.) не включало норм, що закріплювали відповідальність за порушення недоторканності приватного життя.

Однак, епізодичний захист, пов'язаний з соціальними експериментами в аналізованій сфері все ж таки простежується. Наприклад, на початку 20-х рр. минулого століття радянська влада легалізувала аборти, декларуючи захист здоров'я жінки, «від неосвічених і корисливих шарлатанів і вважаючи, що метод репресії в цій галузі абсолютно не досягає мети» (18 листопада 1920 р.) Наркомздрав і Наркомюст видали спільну постанову «Про охорону здоров'я жінки», де проголошувалися безкоштовність та вільний характер абортів). Відповідно, у двох перших редакціях Кримінальних кодексів Української СРР (за 1922 і 1927 рр.) ст. 146 була передбачена кримінальна відповідальність лише за здійснення абортів особою, що не має відповідної кваліфікації та у невідповідних умовах. Хоча причина цього кроку, на наш погляд, полягала зовсім в іншому, все ж таки можемо говорити про прагнення не втручатися у цю сферу приватності сімейного життя. Заради об'єктивності, необхідно відмітити, що на той час у багатьох країнах Заходу аборти лишалися нелегальними й існувала кримінальна відповідальність за їх здійснення. Втратили силу й антигомосексуальні статті, що існували в Російській імперії. У розділі, що присвячений злочинам у сфері статевої відносин, названих Кримінальних кодексів, окрема стаття за гомосексуальність (мужолозтво) спочатку була відсутня. Також, відповідно до Статуту поштового, телеграфного, телефонного і радіозв'язку, затвердженого Постановою Ради Народних Комісарів СРСР від 15 лютого 1929 р., на службовців органів зв'язку покладалася обов'язок зберігання таємниці кореспондуючих осіб та заборонялася передача відомостей про кореспонденцію третім особам. За порушення покладених на зазначених осіб функцій було передбачено на кримінальну відповідальність.

Але, вже на межі 1920–1930-х рр., перехід до формування сталінської моделі соціалізму призвів до затвердження нових офіційних канонів приватного життя. Турбота про жіноче здоров'я, змінилася жорстким контролем, що мав, до того ж, економічний характер. З 1930 р. операція зі штучного переривання вагітності перетворилася на платну медичну послугу. У другій половині 1930-х рр. було повністю ліквідовано досягнення перших років радянської влади щодо розширення меж приватного у цій

сфері: влітку 1936 р., незадовго до ухвалення «сталінської» Конституції, в СРСР повернули кримінальну відповідальність за аборт. 11 січня 1934 р. Постановою Президії ЦВК УСРР Кримінальний кодекс Української СРР був доповнений статтею 165¹, що передбачала покарання за добровільний статевий акт двох чоловіків – позбавлення волі на термін до 5 років. За мужолозтво, яке було скоєне «з використанням залежного стану потерпілого, з насиллям, за плату, по професії чи публічно – позбавлення волі на термін до 8 років» [6]. Заборона на переривання вагітності за власним бажанням жінки та введення статті про мужолозтво до КК УСРР збіглися з початком великого терору в СРСР і встановленням тотального стеження за життям населення, зокрема сфері приватного простору. Названі статті були декриміналізовані, лише у наступний період розвитку радянського законодавства, у 1955 р. відмінено кримінальну відповідальність за штучне переривання вагітності, і лише у 1991 р. за мужолозтво.

Разом з тим, на тлі цих процесів окремі елементи приватного життя людини декларувалися в Конституціях СРСР 1936 та УРСР 1937 р. р. (остання фактично відтворювала зміст першої), а саме, визнавалися право недоторканності особи (ст. 127 та 126), недоторканність житла громадян (ст. 128) й таємниця листування (ст. 127). Проте, реальних гарантій недоторканності приватного життя, житла, комунікацій практично не існувало. На нашу думку, в такий спосіб радянський законодавець привів у відповідність до соціалістичного типу держави розуміння особистих прав людини.

Певні зміни в еволюції радянського законодавства почали відбуватися після смерті І. Сталіна, у середині 50-х рр. ХХ ст. У порівнянні з попереднім періодом, зміни в суспільно-економічному і політичному житті країни призвели до розширення демократичних засад, у тому числі радянського кримінального права. Під час проведення так званої «другої» кодифікації в Радянському Союзі відбувається систематизація як загальносоюзного законодавства, так і законодавства України та інших союзних республік, у тому числі кримінального. Кодифікаційні роботи проводилися відповідно до принципу верховенства союзного закону, спочатку розроблялися та приймалися Основи законодавства Союзу РСР та союзних республік у найважливіших галузях права, а згодом – як розвиток цих Основ – в союзних республіках розробляли та приймали кодекси. Причому інше, ніж в Основах, рішення питань не допускалось, зокрема існувала конституційна норма, що в разі розходження закону союзної республіки з загальносоюзним діяв загальносоюзний закон.

Спершу, під час проведення «другої» кодифікації був прийнятий і набув чинності загальносоюзний акт – Основи кримінального законодавства Союзу РСР та союзних республік (1958 р.). Пізніше, відповідно до цих Основ в Україні був підготовлений та прийнятий 28 грудня 1960 р. Кримінальний кодекс УРСР, що набув чинності з 1 квітня 1961 р.

Основи кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік (1958 р.) у ст. 7, визнали злочинними посягання на особу, майнові та інші права громадян. Таким чином, процес кримінально-правової охорони прав і свобод почав свій повільний розвиток. КК УРСР 1961 р. поставлені під охорону такі сфери приватності, як недоторканність житла громадян (ст. 130) та таємниця листування (ст. 131) [7]. Зокрема, порушенням недоторканності житла визнавалось протиправне таємне або відкрите вторгнення посадової особи в дім, квартиру або кімнату, в яких проживають громадяни, а також незаконний обшук, незаконне виселення та інші дії, під якими розуміли незаконне проведення огляду або виїмки (вилучення), вселення інших осіб в зайняте житлове приміщення тощо. Проведення обшуку, огляду, виїмки, виселення визнавалися незаконними, якщо вони здійснювалися посадовою

особою, яка не мала на це права (наприклад, директором заводу, головою колгоспу чи місцевого комітету). Ці дії також вважалися незаконними і тоді, коли вони вчинялися посадовою особою, яка має на це право (слідчим, прокурором, судовим виконавцем), але за відсутністю законних підстав для здійснення таких дій або хоча б і на законних підставах, але без дотримання законних приписів (наприклад, без санкції прокурора або постанови суду чи судового рішення, без запрошення понятих). Злочином не визнавалися порушення недоторканності житла у випадках, що не терплять зволікань (з метою попередження злочину, з причин суспільної небезпеки та ін.). Такі дії посадових осіб хоча формально й порушували недоторканність житла громадян, проте, визнавалися правомірними в силу обставин, що обумовлені крайньою необхідністю [8]. Злочин вважався закінченим з моменту вчинення самої дії, проведення незаконного обшуку, виселення або в іншому порушенні права недоторканності житла. Вина полягала в прямому умислі. Суб'єктом злочину визнавалась лише посадова особа, що використала своє службове положення для здійснення незаконних дій. Санкція ст. 130 передбачала позбавлення волі на строк до одного року або виправні роботи на той же строк або громадську догану.

Порушення таємниці листування вважалося порушенням службових обов'язків, що виражалося в розголосі змісту адресованої кому-небудь кореспонденції без згоди громадянина, який написав або отримав листа, або повідомлення про сам факт листування. Поняття «листування» охоплювало різного роду кореспонденцію: листи, телеграми, бандеролі, пакети та ін. Наприклад, повідомлення сторонній особі певних фактів зі змісту телеграми чи передача чужого листа для прочитання іншій особі або огласка тієї особи з якою відбувається листування, це також могло бути і розкриття довіреної для пересилання кореспонденції. Здійснення однієї з перелічених дій вважалося закінченим злочином. Порушення таємниці листування могло бути здійсненим лише умисно, тобто особа мала усвідомлювати, що довірене їй листування складає таємницю іншої особи. Бажання ж особи дізнатися про цю таємницю або розголосити її, свідчить про прямий умисел. Тому втрата листа, телеграми або іншої кореспонденції, а також розголошення таємниці листування з необережності не підпадало під ознаки ст. 131, а кваліфікувалося як халатність (ст. 167 КК УРСР 1960 р.) [8]. За порушення таємниці листування передбачено було більш м'які покарання, а саме, у виді виправних робіт на строк до шести місяців або штраф у розмірі тридцяти карбованців, або громадська догана¹.

Такий аспект приватного життя як таємниця усиновлення отримав кримінально-правову охорону пізніше, зі вступом в дію у 1970 р. нового Кодексу про шлюб та сім'ю в УРСР, що містив статтю про забезпечення таємниці усиновлення (ст. 112). У зв'язку з цим КК УРСР був доповнений ст. 115¹, в якій з метою захисту інтересів сім'ї та неповнолітніх була передбачена кримінальна відповідальність за розголошення таємниці усиновлення [8]. Суспільна небезпека цього злочину, пов'язувалася з ризиком сімейних конфліктів, розривом сімейних відносин, завданням серйозної моральної травми усиновленому. Об'єктивна сторона злочину полягала у розголошенні таємниці усиновлення будь яким шляхом (усно, письмово, у пресі та інше) відомостей про те, що усиновитель не є батьком або матір'ю усиновленого проти волі сторони, що є усиновителем. Злочин вважався закінченим з моменту

¹ Чинний КК України не містить такого виду покарання як громадська догана, проте саме цей вид покарання був спільним для усіх суспільно небезпечних діянь, що можуть бути віднесені до порушення права на приватність у КК УРСР 1960 р. Зміст громадської догани полягав у публічному висловленні судом догани винному з доведенням про це в необхідних випадках до відома громадськості через пресу або іншим способом (ст. 33 КК УРСР).

повідомлення винним відомостей, незалежно від того чи стали вони відомі усиновленому. З суб'єктивної сторони розголошення таємниці усиновлення могло вчинюватися з прямим умислом. Суб'єктом даного злочину визнавалася особа, що досягла 16-річного віку. Посадова особа, яка розголосила таємницю усиновлення, за наявності відповідних ознак несла відповідальність за посадовий злочин [8]. Статтею були передбачені санкції у виді виправних робіт на строк до одного року або штрафу у розмірі до п'ятдесяти карбованців, або громадської догани.

У подальшому право на приватне життя, як об'єкт конституційної охорони, було дещо розвинуто та задекларовано в Конституціях СРСР та УРСР 1977 та 1978 р. р. Новелою стали відповідно ст. ст. 53 та 51, якими сім'я була поставлена під захист закону та задекларовано державне піклування про родину. А ст. ст. 56 та 54 розширили перелік конституційних прав громадян, включивши до нього, насамперед, охорону особистого життя, а також таємницю не тільки листування, а і телефонних переговорів й телеграфних повідомлень [5].

З метою приведення у відповідність до Конституцій СРСР та Української РСР, згідно Указів Президії Верховної Ради СРСР від 13 серпня 1981 р. «Про внесення змін і доповнень до Основ кримінального законодавства Союзу РСР і союзних республік», від 26 липня 1982 р. «Про дальше вдосконалення кримінального і виправно-трудоного законодавства» і від 15 жовтня 1982 р. «Про внесення змін і доповнень до деяких законодавчих актів СРСР», а також подальшого вдосконалення кримінального законодавства Української РСР Указом від 12 січня 1983 р. «Про внесення змін і доповнень до Кримінального Кодексу Української РСР» Президія Верховної Ради УРСР постановила внести зміни і доповнення до статей, що стосуються порушення права на приватність. Ст. 131 була викладена в новій редакції, зокрема змінено її назву та розширена об'єктивна сторона, оскільки після слів «порушення таємниці листування» додано «телефонних розмов і телеграфних повідомлень» [9]. До порушення таємниці телефонних переговорів та телеграфних повідомлень громадян були віднесені різного роду дії з метою підслуховування без відома або згоди особи змісту його телефонних розмов або повідомлень телеграфом. Це також могло бути розголошення самого факту телефонної розмови або телеграфного повідомлення. Наприклад, злочином вважалося повідомлення сторонній особі працівником сервісу зв'язку факту та змісту телефонної розмови. Натомість не були кримінально-караними підслуховування та подальший розголос змісту відкритих розмов, таємничість яких не забезпечувалася (при відкритій кабіні телефона-автомата, в службовому приміщенні) На початку 80-х рр. змінюються підходи й щодо розуміння суб'єкта цього злочину, спочатку суб'єктом визнавалася лише службова особа, надалі радянський законодавець виключив з тексту статті це поняття. Таким чином, суб'єкт злочину зі спеціально стає загальним [7, 8, 10].

Указом 1983 р. були посилені санкції за злочини передбачені ст. ст. 130, 131 та 115¹. Зокрема розширено перелік покарань за порушення права недоторканності житла за рахунок штрафу в розмірі 100 карбованців. За порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфних та інших повідомлень, що передаються засобами зв'язку розмір штрафу було збільшено з 30 до 100 карбованців. Змінено санкції й за порушення таємниці усиновлення (ст. 115¹), строк виправних робіт збільшено до двох років, а розмір штрафу до 200 карбованців [10].

Наступні зміни до КК України 1960 р. щодо захисту права на приватне життя були внесені вже після здобуття Україною незалежності. На наш погляд, важливе значення мала зміна назви глави IV Особливої частини КК в 1999 році з «Злочини проти політичних та трудових прав» на «Злочини проти виборчих, трудових та інших

особистих прав і свобод людини і громадянина» [11]. Така новела продемонструвала зміщення акценту з визнання цінності здебільше політичних та трудових, на інші, у тому числі приватні (особисті) права людини, що стало свідченням поширення ідей людиноцентризму на державному рівні.

Подальші зміни зазначених вище статей відбулися в зв'язку з набуттям чинності закону України, за яким розмір штрафу став визначатися в залежності від неоподаткованого мінімуму доходів громадян (н. м. д. г.) Згідно з Законом України «Про внесення змін до законодавчих актів України щодо застосування кримінальних покарань у вигляді штрафу» зазнали зміни ст. ст. 130 та 131, що містили штрафні санкції, а саме, їх розмір було визначено до сорока мінімальних розмірів заробітної плати, а ст. 151¹ передбачено штраф від тридцяти до вісімдесяти мінімальних розмірів заробітної плати [12].

У 1987 р. КК УРСР 1960 р. доповнено статтею 108², що передбачила відповідальність за зараження вірусом імунодефіциту людини². А в 1991 р. ст. 108⁴, вперше у радянському законодавстві введено кримінальну відповідальність за порушення лікарської таємниці, а саме за розголошення відомостей про проведення медичного огляду на зараження імунодефіциту людини та його результатів. Ці дії каралися позбавленням волі на строк до двох років, або виправними роботами на такий само строк, або штрафом від двохсот до чотирьохсот мінімальних розмірів заробітної плати [13].

Важливою віхою в розвитку права на приватність особистого і сімейного життя стало ухвалення в 1996 р. Конституції України, яка закріпила гарантії недоторканності житла (ст. 30), таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), право на невтручання в особисте і сімейне життя, право знайомитися в органах влади з відомостями про себе та гарантії судового захисту перелічених прав, а також відшкодування матеріальної й моральної шкоди за порушення права невтручання в особисте і сімейне життя та поширення недостовірної інформації (ст. 32). Таким чином, на конституційному рівні було закріплено один з найважливіших принципів громадянського суспільства – невтручання держави у приватне життя громадян.

Зазначені конституційні норми отримали кримінально-правову охорону в 2001 р. у чинному КК України через криміналізацію незаконного розголошення лікарської таємниці (ст. ст. 132, 145), порушення недоторканності житла (ст. 162); порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163); розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) (ст. 168); порушення недоторканності приватного життя (ст. 182). За двадцять з невеликим років майже всі вказані статі (крім ст. 132 «Розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби») зазнали редакцій, тобто мають вже свій історичний шлях.

Суттєвих змін зазнала ст. 182 КК України у зв'язку з набуттям чинності Закону України (далі ЗУ) від 2 червня 2011 року № 3454-VI з 1 липня 2012 року [14]. Перша редакція цієї статті була сформульована наступним чином: «Незаконне збирання, зберігання, використання або поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди або поширення цієї інформації у публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації, – караються штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або

² За результатами проведеного в 1981 році першого широкомасштабного скринінгу населення Української РСР коли до кінця року було виявлено 6 ВІЛ-позитивних жителів Української РСР і 75 іноземців, які відповідно до чинного тоді законодавства, були депортовані з країни

виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років». Чинна редакція цієї статті не містить таких ознак як «без згоди особи» та вказівки на поширення цієї інформації у «публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації» як елементу об'єктивної сторони цього проступку. Натомість об'єктивна сторона злочину, яка полягала у вчиненні щодо конфіденційної інформації про особу однієї із таких альтернативних дій, як збирання, зберігання, використання, поширення інформації була доповнена її «знищенням» та «незаконною зміною крім випадків, передбачених іншими статтями цього Кодексу». Санкція цієї статті також змінювалася. В попередній редакції вона передбачала виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років та штраф. У 2012 р. розмір покарання у виді штрафу збільшився з п'ятдесяти нмдг до розміру від п'ятисот до однієї тисячі нмдг.

Також була запроваджена диференціація кримінальної відповідальності за це кримінальне правопорушення через включення до ст. 182 КК України частини другої, яка містила таку кваліфікуючу ознаку як «заподіяння істотної шкоди охоронюваними законом правам, свободам та інтересам особи». До статті було включено примітку згідно з якою, істотною шкодою, якщо вона полягала у заподіянні матеріальних збитків, визнавалася шкода, яка в сто і більше разів перевищує нмдг. Остання зміна редакції цієї статті відбулася у 2019 р. у зв'язку з внесенням змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо викривачів корупції [15]. Зміни стосувалися захисту журналістів, громадських об'єднань, професійних спілок, та окремих осіб, що повідомляють інформацію, у тому числі через засоби масової комунікації, про вчинення корупційного кримінального або іншого правопорушення. Ці дії здійснені з дотриманням вимог закону, визнано такими, що не тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

Револуція Гідності 2014 р. також вплинула на обсяг кримінально-правової охорони таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, збільшивши його за рахунок диференціації кримінальної відповідальності за порушення такої таємниці, вчиненого не лише щодо державних чи громадських діячів, а й журналістів та повторно [16].

У 2014 р. Законом України від 16 січня 2014 року № 721-VII [17] була здійснена спроба внести наступні зміни до ст. 162 КК України: розширити об'єктивну сторону злочину вказівкою на «блокування доступу» до житла чи іншого володіння особи; ввести кваліфікуючу ознаку «вчинення злочину групою осіб» та збільшити покарання з п'яти до шести років позбавлення волі за кваліфікований вид злочину. Утім невдовзі після втрати чинності цього закону на підставі ЗУ від 28 січня 2014 року № 732-VII [18] вони були скасовані ЗУ України від 23 лютого 2014 р. № 767-VII [19].

Новачі в сфері кримінальної відповідальності за розголошення лікарської таємниці (ст. 145 КК України) та таємниці усиновлення (ст. 168 КК України) стосувалися караності цих діянь. Зокрема, в 2008 р. було розширено перелік альтернативних видів покарань за розголошення таємниці усиновлення за рахунок громадських робіт на строк до двохсот сорока годин [20]. На підставі ЗУ від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII, який набув чинності з 1 липня 2020 р., збільшено розмір штрафу за порушення лікарської таємниці з «до двохсот», а за порушення таєм-

ниці усиновлення відповідно з «до п'ятдесяти» нмдг до «від однієї до чотирьох тисяч нмдг» [21].

Висновки. Таким чином генеза кримінально-правової охорони права на недоторканість приватного життя в новітній історії України характеризується своєю складністю та повною залежністю від підходів до розуміння та реалізації прав людини, зокрема особистих (приватних). Реалізація права на недоторканість приватного життя та його кримінально-правова охорона чітко демонструють сутнісні відмінності між тоталітарною, авторитарною та правовою державами, ступенем розвитку громадянського суспільства. Розвиток кримінально-правової охорони права на недоторканість приватного життя в зазначений період не можна представити як однолінійний процес, від їх відсутності у законодавстві до поступового збільшення, швидше це був постійний пошук місця та значення цієї групи прав для людини, держави, суспільства. Етап з 1917 до 1921 р. характеризується відновленням української державності та закріпленням лише на конституційному рівні гарантій недоторканності, яким не судилося бути реалізованими, зокрема у сфері кримінально-правової охорони. Наступний етап з 1922 по 1960 р. став «кроком назад» в питаннях кримінально-правової охорони права на недоторканість приватного життя, відкинувши навіть надбання попереднього XIX ст. Для нього характерною була декларація права окремих елементів приватного життя на конституційному рівні. Однак, повага до них, як і створення належного механізму реалізації та захисту, у тому числі кримінально-правовими нормами, радянською ідеологією були фактично спалюжені. Появлялося це тим, що за соціалізму відсутні відмінності між особистим і суспільним, а правовий статус особи має бути пов'язаний насамперед із природою держави. Таким чином, хоч зазначені права і були визнані, але формально на папері, на практиці такі явища, як несанкціоноване втручання у приватне життя та сімейне життя, розкриття і вивчення приватної кореспонденції правоохоронними органами були цілком звичайними справами. Етап, пов'язаний з «хрущовською відлигою», загостренням кризи радянської системи та народженням незалежної України, з 1960 р. до прийняття чинного КК України 2001 р. відзначається закріпленням кримінально-правових норм, спрямованих на охорону окремих сторін приватного (особистого, сімейного) життя та характеризується відсутністю наукових розробок концепту приватного життя людини як такого, а відтак і відсутністю унормування будь яких проявів приватності, механізму її належного захисту тощо, принаймні до прийняття Конституції України 1996 р. Етап від 2001 р. до теперішнього часу вирізняється запровадженням в КК України норм, де під охорону кримінального закону поставлено такі базисні засади, складові права на повагу до приватного та сімейного життя людини як недоторканість житла, таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, недоторканість приватного життя, право на таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при її медичному обстеженні (що становить обґрунтування криміналізації лікарської таємниці), право на таємницю перебування на обліку тих, хто бажає усиновити дитину, пошуку дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення суду про усиновлення (що є підставою криміналізації порушення таємниці усиновлення (удочеріння)).

ЛІТЕРАТУРА

1. Горпинюк О. П. Інформаційна приватність та її захист від злочинних посягань в Україні: монографія. Львів: ПП «Видавництво «БОНА», 2014. 324 с.
2. Сосніна О.В. Кримінальна відповідальність за порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України). дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Львів. 2017. 256 с.

3. Єдинак І.В. Порівняльна характеристика кримінальної відповідальності за порушення за порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер, за законодавством України та Республіки Польща. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Дніпро, 2021. 264 с.
4. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР). URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18#Text> (дата звернення 24.12.2023).
5. Стоматов Е. Г. Право на приватність в історії українського конституціоналізму. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 44–48.
6. Про кримінальну відповідальність за мужолозтво : Постанова Президії ЦВК УСРР від 11 січня 1934 року. *ЗЗ УСРР*. 1934. № 5. Ст. 38.
7. Кримінальний Кодекс Української РСР. Офіційний текст із змінами і доповненнями на 1 жовтня 1970 р. і постатейними матеріалами : Політвидав України, 1971. 154 с.
8. Кримінальний кодекс Української РСР. Науково-практичний коментар. Київ : Політвидав України, 1978. 620 с.
9. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу Української РСР : Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 12 січ. 1983 №4571-Х. *ЗЗ УРСР*. 1983, № 4. Ст. 50.
10. Кримінальний кодекс Української РСР. Науково-практичний коментар. Київ : Політвидав України : 1987. 880 с.
11. Про внесення змін до Кримінального кодексу України : Закон України від 15 лип. 1999 р. № 974-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999, № 34, Ст.299.
12. Про внесення змін до законодавчих актів України щодо застосування кримінальних покарань у вигляді штрафу : Закон України від 8 лют. 1995 р. № 41/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 8. Ст. 53.
13. Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР : Закон України від 12 груд. 1991 р. № 1974-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 11. Ст. 154.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності за порушення законодавства про захист персональних даних : Закон України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 50. Ст. 549.
15. Про внесення змін до Закону України «Про запобігання корупції» щодо викривачів корупції : Закон України 17 жовт. 2019 р. № 198-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 50. Ст. 356.
16. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо удосконалення захисту професійної діяльності журналістів : Закон України від 4 лют. 2016 р. № 993-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 12. Ст. 135.
17. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян : Закон України від 16 січ. 2014 р. № 721-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 22. Ст. 801.
18. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України : Закон України від 28 січ. 2014 р. № 732-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 22. Ст. 811.
19. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо припинення норм законів, схвалених 16 січня 2014 року : Закон України від 23 лют. 2014 р. № 767-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 17. Ст. 593.
20. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності : Закон України від 15 квіт. 2008 р. 3 270-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008, № 24. Ст. 236.
21. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень : Закон України від 22 лист. 2018 р. № 2617-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 17. Ст. 71.